

Multidiszciplináris kihívások Sokszínű válaszok

A BGF KVIK KÖT TANULMÁNYKÖTETE

KULTÚRA
VALÓSÁG
INFORMÁCIÓ
FEJLESZTÉS

2015/1

Budapesti Gazdasági Főiskola, Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar,
Közgazdasági Intézeti Tanszéki Osztály Tanulmánykötete

On-line tanulmánykötet

Kiadó neve: BGF KVIK Közgazdasági Tanszéki Osztály

Kiadó székhelye: Bp, 1054, Alkotmány utca 9-11. I. em. 121.

Kiadásért felelős személy: dr. Hamar Farkas Ph.D.

Főszerkesztő: dr. Hamar Farkas Ph.D.

A borító Czeizel Balázs grafikus ötlete alapján készült

ISSN:

MULTIDISZCIPLINÁRIS KIHÍVÁSOK

SOKSZÍNŰ VÁLASZOK

2015/1. kötet

**Budapesti Gazdasági Főiskola,
Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar,
Közgazdasági Intézeti Tanszéki Osztály
Tanulmánykötete**

Budapest, 2015. február

Az összehasonlító módszer és alkalmazásának korlátai a politikatudományban

Az összehasonlító módszer az empirikus társadalomtudományi kutatás egyik széles körben alkalmazott módszere a kísérleti, a statisztikai és a leíró-esettanulmány módszere mellett. A „makroszociális fókusz” miatt az összehasonlító politikai kutatások talán legalapvetőbb módszertani korlátját a „sok változó, kis esetszám” problémában kell látnunk, azaz amikor a szóba jöhető magyarázó változók száma megközelíti, vagy akár meg is haladja a vizsgált esetekét és így a változók empirikus kapcsolatának ellenőrzése a parciális korrelációk statisztikai eszközével nem megvalósítható. Alapvetően két útja lehetséges az empirikus kutatások során a „sok változó, kevés eset” probléma jelentette módszertani akadály áthidalásának: a „leginkább hasonló rendszerek” módszerének nevezett eljárás lényege, hogy a kutatás során igyekeznek egymáshoz minél több tekintetben hasonló eseteket (pl. országokat) kiválasztani. A „leginkább különböző rendszerek” módszerét követve a kutatók egymástól a legtöbb tekintetben különböző rendszerekben keresnek megegyező mintázatot mutató empirikus összefüggéseket.

Comparative method is one of the most widely applied scientific method of social sciences, beside the experimental, statistical and case study methods. Because of the macrosocial focus the most common barrier of nay comparative research is the so-called „many variables, few cases” problem: when the number of variables that may be relevant is closing or even exceeding the number of examined cases, so the empirical connection between variables is not possible by applying the statistical method. There are two possible ways to bridge the methodological barrier of „many variables, few cases” problem. By applying the most similar systems design we try to compare cases (e.g. countries) similar in as many aspects as possible. By following the opposite logic most different systems design means that researchers try to find identical empirical patterns between certain variables in every other aspect totally different systems (e.g. countries).

Az összehasonlítás mint tudományos módszer fogalmi lehatárolása

Az összehasonlító politikát tekinthetjük a modern politika tudomány három nagy tradicionális diszciplínája egyikének – a politikaelmélet és a nemzetközi kapcsolatok mellett (Caramani, 2008, p. 2.). Arend Lijphardt szerint az összehasonlító politikát – mint azt elnevezése is mutatja – elsősorban nem vizsgálatának tárgya, hanem alkalmazott elemzési módszere – az összehasonlító módszer – különíti el a politika tudomány többi részdiszciplínájától. (Lijphardt, 1971, p. 682.). Az összehasonlító módszer az empirikus társadalomtudományi kutatás egyik széles körben alkalmazott módszere a kísérleti, a statisztikai és a leíró-esettanulmány módszere mellett. Bár mint Lijphardt hozzáteszi a politikatudományban sokszor inkább csak valamiféle összeha-

sonlító szemléletmóddal ill. megközelítéssel találkozhatunk, mintsem az összehasonlító módszer szisztematikus alkalmazásával. (Lijphardt, 1971, p. 682.). Ez részben talán annak is betudható, hogy mint *Charles Ragin* rámutat az összehasonlító kutatásokat - az empirikus társadalomtudományok más területeivel szemben - hagyományosan a kvalitatív, történeti-leíró megközelítés jellemzi inkább (Ragin, 1989, p. 2.). Így összehasonlító elemzések során, gyakorta kevésbé érvényesül a „hipotézis állítás – hipotézis tesztelés - hipotézis megerősítés vagy elvetés” empirikus kutatásokra rendszerint jellemző sémája. Ezzel szemben a vizsgált esetek minél pontosabb leírására, a köztük fennálló hasonlóságok és különbségek feltárására valamint bizonyos esetekben tipológiák kidolgozására helyeződik a hangsúly. (Ragin, 1989, pp. 19.-68.)

Számos szerző az összehasonlítás, mint különálló tudományos módszer létét is kétségbe vonja. Hisz, mint *Harold Dwight Lasswell* is írja, általános elterjedt vélekedés, hogy minden tudományos vizsgálódás szükségképpen összehasonlító szemléletű is egyben (Lasswell, 1968, p. 3.). *Gabriel A. Almond* is azonosítja az összehasonlítást a tulajdonképpeni „tudományos” módszerrel, és szerinte éppen ezért tulajdonképpen értelmetlen az összehasonlító politikatudományról, mint önálló diszciplínáról beszélni (Almond, 1966, pp. 877.-78.). Hasonló álláspontot képvisel *Neil Smelser* aki szerint *Durkheimet* idézve „*Az összehasonlító szociológia...nem a szociológia egy ága, hanem a szociológia maga*” (idézi Smelser, 1976, p. 2.).

Sok más kutató, köztük *Lijphardt* és *Ragin* azt az álláspontot képviselik, hogy az összehasonlító módszer, metodológiailag világosan lehatárolható a társadalomtudományi kutatás egyéb empirikus módszereitől, mindenekelőtt a kísérleti és a statisztikai módszertől. Ugyanakkor abban már korántsem uralkodik teljes konszenzus, mit tekinthetünk a társadalomtudományi összehasonlítás módszertani alapelveinek. *Stanislav Anderski* (Anderski, 1965, p. 66.) vagy *Michael Armer* (Armer, 1973, p. 49.) szerint módszerében összehasonlíthatónak tekinthető minden olyan kutatás, amely legalább két társadalomból vett összehasonlítható adatokkal dolgozik. Ezen definíció alapján azonban – mint arra *Ragin* felhívja a figyelmet – az összehasonlító tanulmányok sorából ki kellene zárunk az olyan összehasonlító jellegű esettanulmányokat (mint pl. *Tocqueville* műve az amerikai demokráciáról), amelyek nem több társadalomból vett adatot hasonlítanak össze explicit módon, hanem a vizsgált eset leírásakor implicit módon viszonyítanak egy másik országhoz, vagy egy ideáltipikus esethez (Ragin, 1989, p. 4.). Más szerzők az összehasonlító vizsgálatok „több szintű jellegét” és az oksági magyarázatok levezetése során a „rendszer szintű” empirikus jellemzők (avagy változók) középpontba állítását tekintik az összehasonlító módszer megkülönböztető vonásának. *Allen Grimshaw* szerint az összehasonlító kutatások feladata elsősorban annak a meghatározása, hogy elkülönítse egymástól az univerzálisan és rendszer specifikusan érvényesülő empirikus szabályszerűségeket. (Grimshaw, 1973, pp. 4.-5.). *Adam Przeworski* és *Henry Teune* meghatározása szerint azok a vizsgálatok tekinthetőek összehasonlító vizsgálatnak, ahol „...ahol több mint egy szintje lehetséges az elemzésnek, és a megfigyelési egységek az elemzés minden szintjén azonosíthatóak” (Przeworski and Teune, 1970, pp. 36.-37.) A függő változók kapcsolatát tehát mind a „rendszeren belüli”, mind a „rendszer szintű” független változókkal vizsgálni kell. A szerzőpáros szerint csak azok a elemzések tekinthetőek összehasonlítóknak ahol a vizsgált függő és független változók kapcsolatának egyes *rendszereken belül* esetlegesen előforduló különbségeit *rendszer szintű* sajátosságokkal magyarázzák. A szerzőpáros szerint erre jó példát kínál *Robert Alford* 1963-as tanulmánya, mely az

„osztályszavazat” jelenségét azaz a társadalmi osztályhelyzet és a pártpreferenciák – mint rendszeren belüli változók - közötti kapcsolatot vizsgálja, és az ezek mintázatában megmutatkozó különbségeket az vizsgált társadalmak (országok) eltérő jellegével, így például iparosodottságának és urbanizáltságának különböző fokával (rendszerszintű változók) magyarázza (Przeworski and Teune, 1970, pp. 32.-33.).

A szerzők szerint az összehasonlító módszer alkalmazása során éppen ezért rendkívül fontos metodológiai követelmény a vizsgálat „megfigyelési” és „elemzési szintjének” világos definiálása és megkülönböztetése. A megfigyelési egységek, amelyekről az adatokat gyűjtjük igen változatosak lehetnek (egyének, csoportok), míg az elemzési szintet (amelyről a gyűjtött adatok fényében a következtetéseket kívánjuk levonni) ennél magasabb rendszerszintű egységek (pl. államok) alkotják. (Przeworski and Teune, 1970, pp. 49.-50.).

A fenti definíció alapján – mint arra *Ragin* felhívja a figyelmet – egy olyan kutatás tehát, amely például vizsgált országok közötti rendszerszintű különbségeket (pl. egy főre jutó nemzeti jövedelem) egy másik rendszerszintű változóval (pl. alfabetizáció szintje) magyaráz, nem tekinthető összehasonlítóknak. (Ragin, 1989, p. 4.) *Ragin* ezt a meghatározást éppen ezért túl szigorúnak ítéli. Szerinte az összehasonlító módszer sajátossága elsősorban abban rejlik, hogy a vizsgált empirikus jellemzők (változók) kapcsolatának oksági magyarázata során általában a makroszociális szintű faktorok kapnak kitüntetett szerepet.¹ (Ragin, 1989, pp. 5.-6.) *Ragin* erre a következő példát idézi: Nagy Britanniában a társadalmi osztályhelyzet és a pártpreferenciák közötti kapcsolat erősségét magyarázhatjuk a munkások jövedelmi helyzetével, vagy más rendszeren belüli változókkal. Ha azonban azt az állítást tesszük, hogy az osztályszavazat adott mintázata Nagy-Britannia ipari társadalom jellegével magyarázható, akkor kutatásunk magyarázó egységet makroszociális szintre emeltük és ezzel tulajdonképpen már az összehasonlító módszer logikáját követve jártunk el (Ragin, 1989, p. 5.). *Ragin* a kutatás során a „megfigyelési egységek” (amelyek vonatkozásában az adatok gyűjtése és elemzése történik) és a megfigyelt függő és független változók kapcsolati mintáit alakító (jellemzően makroszociális szintű) „magyarázó egység” megkülönböztetésének szükségességét hangsúlyozza. (Ragin, 1989, pp. 8.-9.)

A makroszociális elemzési szint kitüntetett szerepével magyarázhatjuk, hogy az összehasonlító módszert a társadalomtudományokon belül is különös előszeretettel alkalmazzák a politikatudományban, ahol számos alkalommal makroszociális egységek (társadalmak, államok, politikai rendszerek) *egészének* összehasonlítása áll a kutatás fókuszában. A „makroszociális fókusz” miatt az összehasonlító politikai kutatások talán legalapvetőbb módszertani korlátját a „sok változó, kis esetszám” (Lijphardt, 1973, p. 686.) problémában kell látnunk. Például a választói aktivitás mértékét egy adott országban rengeteg tényező (változó) befolyásolhatja, az összehasonlítható esetek (pl. versengő tömegdemokráciák) száma ehhez képest jellemzően erősen korlátozott. *Ragin* szerint nem is elsősorban az esetek (országok) kis száma, hanem korlátozott változottságuk (Ragin, 1989, p. 13.) képezi a „sok változó, kis esetszám” probléma lényegét. *Smelser* és *Lijphardt* szerint az összehasonlító módszer a kísérleti és statisztikai módszerhez viszonyítva, csupán azok igen tökéletlen helyettesítőjének tekinthető, mivel egy vagy több függő és független változó empirikus kapcsolatának vizsgálatakor jóval csekélyebb mértékben tudja megvalósítani a vizsgált változók kontrollját. *Smelser* és *Lijphardt* szerint a kísérleti módszer közelíti meg

legjobban „a tudományos” módszer ideáltípusát, azonban a politikatudományban a vizsgált esetek pl. politikai rendszerek *egészének* igen korlátozott száma, valamint az őket érő „ingerek” pl. forradalmak meg nem ismételhősége miatt legfeljebb csak kivételes esetekben alkalmazható. A statisztikai módszer elsősorban rendszeren belüli változók vizsgálatokor kézenfekvő, ugyanakkor rendszerszintű változók bevonásával, tehát például politikai rendszerek *egészének* vizsgálatokor a rendszerek csekély száma miatt statisztikai módszerek kevésbé használhatóak. (Lijphardt, 1971, pp. 683.-685.; Smelser, 1976, p. 157.).

Éppen ezért az összehasonlító módszer alkalmazásához akkor célszerű folyamodni, amikor a szóba jöhető magyarázó változók száma megközelíti, vagy akár meg is haladja a vizsgált esetekét és így a változók empirikus kapcsolatának ellenőrzése a parciális korrelációk statisztikai eszközével nem megvalósítható (Lijphardt, 1971, pp. 683.-685.; Smelser, 1976, p. 157.).

Ragin vitatja, hogy az összehasonlító módszer a statisztikai módszerhez viszonyítva metodológiailag „alsóbbrendű” volna. Szerinte az összehasonlító módszer holisztikus szemlélete révén a statisztikai módszernél jobban használható olyan komplex összefüggések feltárása során, amikor nem pusztán egy absztrakt „független változó”, hanem együttesen érvényesülő feltételek sajátos kombinációja áll empirikus kapcsolatban a megfigyelt jelenség változásaival. Ezen kívül a módszer további előnye, hogy az egyes esetek *egészének*, mint elemzési egységeknek a beható ismeretét kívánja meg a kutatótól. Ennek révén a tudományos magyarázat során a vizsgált jelenség minden releváns példája számba vehető, így összességében az összehasonlító módszer a statisztikai eszközöknél alkalmasabb a történeti egyediség megragadására. (*Ragin*, 1989, pp. 15.-16.) *Ragin* szerint tehát az összehasonlító módszer nem egy tökéletlen helyettesítő eszköz, amelyhez akkor célszerű folyamodni, ha az esetszám túl kicsi a statisztikai módszer alkalmazásához. Éppen ellenkezőleg, a kutatónak tudatosan kisszámú eset vizsgálatára kell szorítkoznia ahhoz, hogy az összehasonlító módszer speciális metodológiai előnyei – kontextus érzékenysége és az oksági összefüggések mélységi magyarázata – érvényesüljenek. (*Ragin*, 1989, p. 51.)

A „leginkább hasonló” és a „leginkább különböző” rendszerek módszere

Az összehasonlító vizsgálat tudományos értékét természetesen növeli, ha az egyes esetek közötti esetleges különbségek magyarázata során minél kevesebb lehetséges változót kell számításba vennünk. *Przeworski* és *Teune* szerint alapvetően két útja lehetséges az empirikus kutatások során a „sok változó, kevés eset” probléma jelentette módszertani akadály áthidalásának. Az összehasonlító politika tradicionális intézményközpontú szemléletébe illeszkedik, a szerzőpáros által a „*leginkább hasonló rendszerek*” módszerének nevezett eljárás (*Przeworski* and *Teune*, 1970, pp. 32-34.). Ennek lényege, hogy a kutatás során igyekeznek egymáshoz minél több tekintetben hasonló eseteket (pl. országokat) kiválasztani. Mint *Mattei Dogan* és *Ali Kazancigil* megállapítják az országok közti hasonlóság nyugodhat földrajzi közelségen, közös történelmen és kultúrán, valamint a gazdasági, társadalmi és politikai berendezkedésen egyaránt (*Dogan* and *Kazancigil*, 1994, p. 7.). Ilyen „hasonló országok összehasonlítása” típusú kutatásra igen jó példát szolgáltat *Robert Alford* immár klasszikussá vált monográfiája amelyben az „osztályszava-
zat” jelenségét vizsgálta az angolszász pártrendszerek vonatkozásában (*Alford*, 1963); vagy

John D. Martz tanulmánya amelyben latin-amerikai országok modernizációs stratégiáit tipologizálja a szerző. (Martz, 1994).

Ugyanakkor, bár az egy földrajzi régióhoz tartozó országok rendszerint hasonlóak, nagyon különbözőek is lehetnek amit jól példáznak Délkelet Ázsia – politikai berendezkedésüket tekintve - rendkívül változatos képet mutató államai. (Dogan and Kazancigil, 1994, pp. 7.-8.) Utóbbi régió országai között évtizedek óta folyamatban lévő politikai és gazdasági integrálódási kísérletei, (pl. ASEAN, AFTA) talán ezért sem voltak képesek valódi kohézióvá erősödni. Laczkó és Neszmélyi már 1997-ben megjelent munkájukban is azt állapították meg, hogy az ASEAN országok közti gazdasági (ipari) együttműködéses projekteket az ad hoc jelleg és a lassú előrehaladás (befulladás) jellemzi, míg a regionális szabadkereskedelem megvalósítását előírányzó AFTA egyezmény gyakorlatilag szintén nem működik (Laczkó A. – Neszmélyi Gy. 1997, pp. 9-10.).

A hasonló országok összevetése azzal kecsegteti a kutatókat, hogy amennyiben lényeges különbséget találnak ezen egyéb szempontokból hasonló országok között, akkor az eltérések viszonylag korlátozott számú magyarázó faktorra lesznek visszavezethetőek. Így a releváns független változók száma hatékonyan megsűrhető. *Przeworski* és *Teune* példájával élve a szavazói viselkedés terén tapasztalható különbségek Svédország és Finnország vonatkozásában egész biztos kisebb számú tényezővel magyarázhatóak, mint mondjuk Svédország és Japán összevetése esetében (*Przeworski* and *Teune*, 1970, p. 32.).

Az egymáshoz képest számottevő földrajzi diszkontinuitásban létező és működő kelet- és délkelet-ázsiai „tigrisek”, azaz az élenjáró ázsiai újonnan iparosodó gazdaságok sajátos fejlődési modelljét, összehasonlító elemzés formájában már az 1980-as évektől kezdődően sokan vizsgálták. *Neszmélyi* vizsgálatai kiterjedtek a fejlődés második első, illetve második hullámába sorolt ázsiai országok összehasonlítására, amely során több tényezőt vett alapul pl. természeti erőforrásellátottság, gazdaságfejlesztési stratégiák hasonlósága, illetve különbözősége, politikai-biztonságpolitikai helyzet, stb. (*Neszmélyi*, 2002, pp. 332-336.).

Przeworski és *Teune* kétségbe vonják a „*leginkább hasonló rendszerek módszerének*” hatékonyságát: bármennyire is hasonló két ország a közöttük lévő rendszerszintű különbségek minden esetben túlon túl számosak ahhoz, hogy „kvázi kísérleti” úton igazolhassuk egy független és egy függő változó kauzális összefüggését (*Przeworski* and *Teune*, 1970, p. 34.). Metodológiai járhatóbb útnak tartják az általuk „*leginkább különböző rendszerek módszere*” elnevezéssel aposztrófált eljárást. Ez lényegi alapelvét tekintve megegyezik a *Fred W. Riggs* által „*konceptuális homogenizálásnak*” nevezett módszerrel (*Riggs*, 1994). A „*leginkább különböző rendszerek*” módszerét követve a kutatók egymástól a legtöbb tekintetben különböző rendszerekben keresnek megegyező mintázatot mutató empirikus összefüggéseket. A *Przeworski-Teune* szerzőpáros példájával élve ha az öngyilkossági ráta megegyezik a zúnik, a svédek és az oroszok körében, vagy ha az iskolázottság és a politikai részvételi hajlandóság Írországban, Olaszországban és Indiában is hasonló mértékű pozitív korrelációt mutat akkor – maradva ez utóbbi példánál – az iskolázottság és a politikai részvételi hajlandóság közötti empirikus kapcsolat minden valószínűség szerint független a rendszerszintű (azaz országok közötti) különbségektől.